

Meryem Babacan Bursalı (ed.), *Sanatta Hafızanın Biçimleri*, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 211 s.

Değerlendiren: Ayşe Taşkent

Sanatta Hafızanın Biçimleri başlığı ile Küre Yayınları tarafından yayımlanan eser Bilim ve Sanat Vakfı, Sanat Araştırmaları Merkezi'nce (SAM) 2012-14 yılları arasında yürütülen "SanatHafıza" isimli konuşma dizisine katılan değerli akademisyenler tarafından yazılan makalelerden oluşmaktadır. Eser sanat ve hafıza/bellek ilişkisini felsefe, edebiyat, sinema, müzik, fotoğraf çerçevesinde ele alan giriş bölümünü ve on makaleyi içermektedir. Sanat; zaman ve mekân içinde gerçekleşen insan etkinliklerinin temsil edilme biçimleri ile çeşitlenirken bireysel ve toplumsal deneyimlerin korunup saklanması ve hatırlanmasında aracı bir role sahip olmuştur. Sanattaki tüm temsil biçimleri belleğe dayanırken hafıza/bellek kavramının geçmişten günümüze geçirdiği değişimlerin kültürel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Zaman ve mekân kavramları ile bellek arasındaki ilişki, farklı sanat dalları ve disiplinlerce incelenmiş olup söz konusu bu üç unsur (zaman, mekân ve insan) eserde yer alan makalelerdeki temel öğeler olarak yer almıştır.

Hafızanın Sanattaki Yansımaları Üzerine Giriş başlıklı giriş yazısında editör Meryem Babacan Bursalı, bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutmaya süreçlerini inceleyen hafıza/bellek çalışmalarının; sosyal ve beşeri bilimlerde özellikle tarih, kültürel çalışmalar, antropoloji, psikoloji ve edebiyat disiplinlerinin incelediği, disiplinlerarası alanı oluşturan bir konu olduğuna dikkat çekmektedir. Editör, Türkiye'de 1980 sonrası toplumsal, siyasal ve kültürel gelişmelerin etkisi ile geçmişe ve kimliğe yönelik ilginin artması ile hafıza üzerine yapılan çalışmaların doksanlı yıllardan sonra nitel ve nicel anlamda büyük bir ivme kazandığına dikkat çekmekte ve girişinde bu alanda Türkiye'de yapılmış olan çalışmaların listesini vermektedir. Bu bağlamda

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi. ayse.taskent@istanbul.edu.tr

Leyla Neyzi'nin *Nasıl Hatırlıyoruz* başlıklı derlemesi, Saliha Parker'in *Türkiye Odaklı Çeviri Tarihi Araştırmaları: Kültürel Hafıza, Unutuş ve Hatırlayış ilişkileri* makalesi, Cogito dergisinin *Bellek: Öncesiz Sonrasız* başlıklı sayısı, Monograf dergisinin *Belleği Okumak/yazmak* konulu sayısı, alanında yazılmış önemli çalışmalardır.

Antik Yunan düşüncesinde belleğin, sanat eserlerinin biçimlendirilmesinde etkin rol oynadığı düşünülmüştür. İmgelem ve bellek arasında bir ilişki kurulmuş ve belleğin, insanın deneyimleri ve gerçeğin temsilinin imgesel formunun kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Mimesis kavramı üzerinde temellenen antik düşüncede doğayı taklit etmek, bir taraftan bellek diğer taraftan ise hayal gücü ile ilişkilendirilmiştir. Bir nesneyi o nesne olmaksızın kurma yetisi olarak imgelem ya da olmayan nesnenin temsilinin sunumu, Platon'un mağara metaforunda ifade edilen gerçeklik ve onun görüntüleri, sanat felsefesinin temel problemlerinden biri olmuştur. *Sanat-Hafıza İlişkisinde Zaman ve Mekân: "Deneyim" Merkezli Bir Okuma* başlığıyla Zeynep Gemuhluoğlu tarafından telif edilen makale, bu problemler bağlamında Platon, Aristoteles ve Kant'ı merkeze alarak 'İmgelem ve bellek', 'imge, anı, zaman, mekân', 'imgelem ve şematizm' ve 'hafıza ve deneyim' arasındaki ilişkiyi sorgulamakta ve konunun sanat felsefesi bakımından bir özetini sunmaktadır.

Gilles Deleuze'ün Sinema Felsefesi başlıklı makalesinde Mahmut Mutman, Deleuze'ün Bergson okumasından hareketle hafıza kavramını incelemektedir. Yazar Bergson'un hafızanın yerle değil zamanla ilgili olduğuna ve hafızanın bir yerde/mekânda değil zamanda korunduğuna dikkat çekerek Bergson'un terminolojisi ile hafızanın *sürede* (duree, duration) var olduğuna ve korunduğuna işaret etmektedir. Yazar Deleuze'ün Bergson okumasında hafızaya ilişkin zamanın geçmekte olan bir şey olduğuna dikkat çekerek "genel olarak geçmiş" veya "saf geçmiş" kavramına odaklanmıştır. Deleuze, düşüncelerini hareket ve zaman etrafında örgütlemiş ve eserinde hareket-imge ve zaman-imge alt başlıklarına yer vermiştir. Yazar, *'hareket-imge', 'zaman-imge', 'salt optik ve sonik imgeler, aynalar ve kristal imgeler'* başlıkları çerçevesinde şok kavramını tartışmakta, Deleuze'ün sinema tarihi açısından hafızanın teknik işlevine dikkat çekmesini vurgulamakta ve imgeyi hareketli bir yapı içinde değerlendirmektedir.

Ahmet Ersoy'un kaleminden çıkan *Camdaki Hafıza: Ahmet Rasim Fotoğraf ve Zaman* başlıklı makale, Ahmet Rasim'in Servet-i Fünûn dergisinde 1891 yılında neşredilen *Fotoğrafım* başlığını taşıyan kısa denemesini incelemeye alıyor. Fotoğrafa dair makalesinde Ahmet Rasim, çektiği bir portre fotoğrafına bakarken geçmişteki kendisi ile karşılaşma hâlini ve kapıldığı hayret hissini anlatmaktadır. Müellif Ersoy, edebî lezzet veren üslubu ile bu karşılaşma anını analiz ederken fotoğraf ve

görme ile ilgili kültürel birikimleri ve Osmanlı kültür ortamında fotoğrafın yansımalarını 'algı, bellek/hafıza, zaman, an ve deneyim' kavramları çerçevesinde incelemektedir. Birikimi, beslediği entelektüel kaynakları, yaşadığı devir ve ortam itibarı ile çok farklı bir yerde duruyor olsa da Ahmet Rasim, kendisinden sonra yaşamış olan Walter Benjamin ve Roland Barthes ile benzer sorunlar üzerine söz söylemiştir. Ersoy, bir temsil mecrası olan fotoğraf hakkında bu üç yazarın düşüncelerini karşılaştırırken özel ve yerel olanı tarihselleştirmekte ve fotoğrafın geniş ölçekli küresel etkilerini anlamamıza imkân vermektedir. Yazarın "çapraz okuma" konusundaki hassasiyeti ve bir "mukayese arızası" yapmadan bu üç yazarın fotoğraf ile ilgili deneyimlerinde neyin birleştiğini düşünmenin önemli olduğuna dikkat çekmesi, bu makaleyi kitap içinde en özgün makalelerden biri hâline getirmektedir.

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş ile insan belleğinde önemli bir kırılma meydana gelmiştir. Antik dönemde sözlü kültürde bellek, sanat eserlerinin biçimlendirilmesinde, bilginin korunmasında/aktarılmasında etkin bir rol oynamıştır. Var olmayan bir mekân olarak bellek, bilgilerin depolanıp saklandığı sonra geri çağrıldığı bir yerdir. Bu mekân metaforu önce kelime daha sonra kitapla birleşir ve bellek olarak kitap metaforunu oluştururken yazılı metin bilginin aktarılmasında belleğe yardımcı bir araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda *Vladimir Nabokov'un Eserlerinde Hafıza Mekanları* başlıklı makale, dünya edebiyatından seçtiği değerli bir yazarla hafıza mekanlarına dikkat çekmektedir. Yazar Nagihan Haliloğlu, felsefe ve edebiyat tarihinde Jacques Derrida'nın hafızanın muhafaza edildiği ilk mekânın kelimeler, ikinci aşamasının ise kelimelerin yazıyla sabitlenmesi olduğuna dikkat çekerken kitapları, paragrafları, eşyaları ve fiziksel mekânların metaforik 'hafıza mekânları' olarak hafızayı muhafaza ettiğine ve bir çeşit müze işlevini gördüğüne dikkat çekmektedir. Yazar, sürgün sebebiyle farklı şehirlerde yaşamak zorunda kalan emigre (göç etmiş) bir yazar olan Nabokov üzerinden konuyu 'oda' kelimesine dikkat çekerek titizlikle analiz etmektedir.

Yalçın Çetinkaya'nın *Müzik ve Hafıza* başlıklı makalesi, hafızanın müzikle kurduğu ilişkiye değinmekte ve müzik icrasında hıfzetenin sanatçı açısından öneme dikkat çekerken ezberleme sürecinde ritim, ahenk ve melodinin etkisini, Osmanlı kültüründe meşk usulu ile gerçekleşen öğretimin, hafızanın nakledilmesindeki rolünü vurgulamaktadır.

Kitabın tasnifinde Osmanlı ve Türk edebiyatından hafıza konusunu ele alan üç makaleye yer verilmiş. Bunların ilki olan *Orta Doğu'nun Edebi Hafızası: Toplumsal Bellek ve Osmanlı Edebiyatı'nın Komşu Kültürlerle İlişkisi* başlıklı makalede Bahadır Süreli, İran ve diğer komşu toplumların anlatılarını tevarüs eden Osmanlı metin-

lerinin Mezopotamya, Sümer, Pakistan, Babil, Hindistan gibi farklı kültürlerdeki metinler ile ne tür benzerlikler gösterdiğini incelemektedir. Bahadır Sürelli başlıkta geçen 'toplumsal bellek' vurgusu ile kastedilenin çok kültürlülük ve derin bir kültürel fenomen olduğuna dikkat çekerken hafıza ve edebiyat ya da geleneksel edebiyat içinde ne tür bir toplumsal hafızadan bahsedebileceğini sorgulamaktadır. Yazarın incelemede temel aldığı metin, ünlü şair Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker* isimli mesnevisidir. Behrâm-ı Gur'un hayatını efsanevi bir şekilde anlatan bu mesnevi üzerinden Sürelli, evrensel nitelikler sergileyen 'epik kahramanın' doğum hikâyesi, evden ayrılış macerası, yolculuğa çıkışı, yasakları nasıl aştığı, evlilik ritüelleri ve yeraltı ilişkileri gibi konulara değinmektedir. Yazarın, Behram ve diğer epik kahramanlar (Musa, Yusuf, Odipus, Enkidu) arasında kurduğu benzerlikler, bilginin/ anlatının toplumsal hafızada saklanmasını kolaylaştıran "temsilci beden"ler ve yakın coğrafyalarda yaratılan sözlü kültür anlatılarının ortaklıklarını bir arada değerlendiren bu makalesi, akademik alanda karşılaştırmalı okumalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Telmih'e Telmih: Klasik Türk Edebiyatında Geleneğin İnşası başlıklı makalede Berat Açıl, sözlük anlamı "hatırlatma sanatı, anıştırma" olan telmihi sadece bir söz sanatı addetmenin doğru fakat eksik bir tanımlama olduğuna dikkat çekmektedir. Telmih, hafızayı hatırlatmakta, geçmişten gelen bir hafızayı kullanmakta, yazarların tekrara düşmesini engelleyerek bir geleneğin inşasına önemli katkılar sunmaktadır. Makalede; 'müfret-mürekkep kıskacında telmih', 'klasik Türk şiirin hafızası', 'metinler arasılık', 'anlatı ekonomisi' ve 'klasik Türk edebiyatı geleneğinin teşekülünde telmih rolü' başlıkları altında tartışılan telmih, hafıza kavramı ile ne kadar ilişkili olduğu incelenmiştir.

Osmanlı Edebi Hafızasında İnan Şiirinin İzdüşümleri başlıklı makalede, İnan şiirinin Osmanlı şiir geleneğinde nasıl konumlandığı, İnanlı şairlere özellikle Hâfız'a yapılan göndermeler ile anlatılmakta ve Hâfız'ın Osmanlı şiirindeki imgesi tartışılmaktadır. Yazar Murat Umut İnan bu bağlamda 16. yüzyılda Hâfız'ın Osmanlı edebî hafızasında yapılan göndermeler ile yaşadığına ve gönderme-edebî hafıza ilişkisinde şairin nasıl saygı ve övgüyle yâd edildiğine dikkat çekmektedir. Nitekim İnan şiirine/şairine yapılan göndermelerden hareketle Osmanlı edebî hafızasının ne denli seçici olduğu ve bunun belirli isimler, kavramlar, sözcükler ve tanımlar ile görünür olduğu vurgulanmıştır. Hâfız örneği üzerinden yapılan bu okumada yazarın da ifade ettiği gibi Osmanlı'da şiir ve şairlere yapılan göndermelerin ayrıntılı bir haritasını çıkartmak, Osmanlı edebî hafızasında isim ve metin ilişkilendirmelerini çok daha geniş bir perspektiften inceleme imkânı verecektir.

19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile kültürel anlamda derin bir kırılma yaşanmış ve bellek çalışmaları bu dönemden sonra iki yüzyıl boyunca yeni bir sürece girmiştir. Bu dönemle birlikte belleğin öncelikle 'beden merkezli' sonrasında 'objektif ve nesnelleştirilmiş' yani arşiv, kütüphane veya müze tarafından kurumsallaştırılmış olarak korunduğunu ve tanımlandığını söylemek mümkündür. Editörün girişte zikrettiği Alev Erkmen'in *Geç Osmanlı Döneminde Mimarlık ve Hafıza: Arşiv, Jübile, Âbide* adlı mimari ile hafıza arasında ilişki kuran kitabı; kimlik, alan, koruma, kaybetme konularını *yer* ve *mekân* çerçevesinde değerlendiren Murat Tabanlıoğlu'nun *Hafıza Mekanları* adlı sergisi ya da *Hafızanın Yeniden İnşası Aracılığıyla Birey ve Nesne İlişkisi: Masumiyet Müzesi* başlıklı tez ve benzeri eserler, hafıza ve yukarıda ifade edilen nesnelleştirilmiş muhafaza biçimleri bakımından anlamlıdır.

Felsefe alanındaki kavramsal çalışmalar ile başlayan sözlü ve yazılı kültürde bilgi aktarımının temel konusu olan ve modernite/postmodernite hakkında yazılanlar ile belirginleşen bellek konusu hâlâ güncelliğini korumakla birlikte dünya literatürü ile karşılaştırıldığında Türk entelektüellerinin konuyu henüz yeterince tartışmadığı ve ülkede yeterli bir literatürün oluşmadığı görülmektedir. Bu bağlamda BİSAV'ın konuya duyduğu akademik ilgiyle meydana getirdiği Türk Sinemaları Araştırmaları ve *Sözlü Tarih Araştırmaları*, hatırla(t)ma ve muhafaza etme anlamında kayda değer bir nitelik taşımaktadır. Yine aynı ilginin somut bir ürünü olan *Sanatta Hafızanın Biçimleri* başlıklı kitap, Türkiye'deki bellek/hafıza çalışmaları literatürüne, seçilen konu ve yazarların çeşitliliği ile zenginleşmesi yönünde önemli katkılar yapacaktır.